

Bir Şehrin Yerlisi Nasıl Olunur? *

Sadece ticari değiş tokuşla yaşanan bolluk ve bereketi değil, böylelikle sanat ve edebiyatta meydana gelen hareketlenmeyi de konuşmaya çağırır, İpek Yolu imgeleri. Elimize ulaşan, bize intikal etmeyenleri düşündürür. Kasvetli görünen, yası tutulamayanların yasını hatırlatır veya bu dünyadan göçenlerin bakışlarının eksik olduğu tarihi. Akla elbette desenleriyle Goya'dan Rossetti'ye birçok sanatçıyı etkileyen, Picasso'nun da beğenisini dile getirdiği Siyahkalem Mehmet Efendi geliyor. Bir Siyahkalem resmi önce tekinsizliği hissettirir. Yüklü develerle ilerleyen kervan eşkıya tehdidinde göre düzenler molalarını. Fakat kasvet ve tekinsizlik vurgusunun, hayaletsi yaratıkların gösterdiği bambaşka tehlikeler de olmalı. Kervansaraylarda paylaşılan ve bize ulaşmamış ne çok hikâye, umut, endişe, şiir cümlesi vardır, kim bilir? Kültürel alışveriş mekânlarıydı kervansaraylar, tüccarlar ise dönemlerinin hem varlıklı hem de görgülü insanlarıydı. Farklı diyarlarda geziniyor, uzak şehirlerin havasını soluyor, dönerken getirdikleri malların seçimiyle bir bakıma kendi şehir ve diyarlarının zevk ve beğenilerini değiştiren bir otorite etkisi oluşturuyorlardı. Sivaslılar Bursa'da bir mahalle kurdular. Yine, Bursa'ya Tebriz'den gelen mimarlar Yeşil Camii gibi eserler inşa ettiler.¹

Mübadele, Kapitalizm ve Siyahkalem Figürleri

“Kim savunursa savunsun geçmişinizi kendi ellerinizle bozdunuz kendi güzelliğinizi benimse söylemekten başka çarem kalmadı” diye yazıyor Metin Önal Mengüşoğlu, *“Cila, Kül ve Kefen”* şiirinde.

1 Erhan Yıldızalp, Bursa'ya yüzyıllar boyunca çok fazla milletten küçük topluluklar halinde göçler yaşandığını anlatıyor, www.bursadakultur.org'da yer alan Alper Can-Nursal Kumaş söyleşisinde. İrandan, özellikle Tebriz şehrinde göçler olduğunu ve bu göçenlerin de toptancılık yaptığını, aynı zamanda “hoca” diye isimlendirildiklerini, onlardan birinin de Hocalizade Cami'sini yaptıran Hacı Ömer olduğunu belirtiyor. Tebriz göçmenleri çoğunlukla Heykel'in üst taraflarında ve Reyhan Mahallesi'nde, şimdiki Haşim İşçan Caddesi'nin olduğu yerde yerleşmişler. Haşim İşçan Caddesi'nde Reyhan Paşa'nın yaptırdığı Reyhan Camisi'ne Acemler Camisi denilmesinin sebebi ise o çevrede İranlıların oturmasıymış. Acemler semtinin ismi ise sınırları içinde İranlılar Mezarlığı bulunduğu için o şekilde isimlendirilmiş. http://www.bursadakultur.org/erhan_yildizalp.htm

Siyahkalem resimlerindeki kaos yeniden canlanıyor kendi hikayelerini hor görüp de ellerin rüyalarını sahiplenme hevesinin inşalarında. Kuşkusuz beton tarlalarının da bir şiiri olmalı, selam ile görülen, gösterilen; insan hissetmeden, düşünmeden yapamaz çünkü. Büyüme aslında nasıl bir büyüme olmalı? “700'lü yıllarda İslam'ın yayılması Nil-Amu Derya Bölgesi'nde boydan boya ‘büyük bir kültürel canlanmaya’ ve ayrıca ortak bir yüksek kültürün oluşmasına yol açtı”; Jack Goody Rönesanslar'da anlatıyor. Merkezilemiş imparatorlukta ticaret, toplumun mali temeli olarak yağmanın yerini almaktaydı. İç kesimlerde İpek Yolu üzerinden, suyoluyla da Hindistan, güneydoğu Asya ve Çin'le ticaret yapılıyordu. Değiş tokuş ekonomisinin büyük ölçüde küçüldüğü Avrupa'yla karşılaştırıldığında İslam dünyasında ticaret giderek çok geniş bir hacme ulaştı.² Mal kadar malumat alışverişi de yapılıyordu, güvenli hale getirilen ticaret yollarında. Farklı yorumları bir arada tutan bütünlüğü yorgunluğa sürükleyen ve devinimi sağlayan bağları seyrelten süreç nasıl başladı? Haramiler nasıl olağandı? artış gösterdiler de ticareti geri çekilmeye zorladılar? Braudel, mübadelenin doğrudan yürütüldüğü pazarlardan oluşun, “iktisadi hayat” olarak da adlandırdığı piyasa ekonomisinin kapitalizmin tekeller yoluyla piyasaya egemen olmasıyla giderek geri çekilmeye başladığını anlatır. Sıradan insanların saydam, düzenli, öngörülebilir ve alışılabilir faaliyet alanında gerçekleşen küçük kârlar, özgürleşme, hakiki arz ve talebin otomatik fiyatlanması, denetimli rekabet, teminatı hegemonik güç olan kapitalizmin spekülâtif, gölgeli yahut kesif, istisnai kârlara dayalı, cangılı andıran, fiyatların güç ve kurnazlık tarafından empoze edildiği, denetimi ve rekabeti ortadan kaldıran mücessem yapısının tasallutuna hazırlıksız yakalanmış olmalıydı.³

Harami ise işte düzenin bozulduğu yerde oluşun kargaşanın gadre uğramış ya da hırsı ve ihtirası ölçüsünde zalimleşebilen figürüdür. Şimdi Siyahkalem resimlerindeki tekinsizliği ve gölgeli yaratıkları daha iyi anlamlandırabiliyoruz. Her şey

2 Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yayınları, İstanbul, 1995, s. 94.

3 Mengüşoğlu'nun yorumladığı “Şirin bir intizamsızlık” ifadesini Besim Darkot, “Batılıların hazırladığı” İslam Ansiklopedisi'nin Bursa maddesine yazdığı yazıda kullanıyor.

rağmen hayatı herhangi bir noktada sanatlaştırmaya başlamanın sebebi varsa bir yol açılıyor önünde. Beton yığınlarında tesadüf eseri açan çiçekler bir umut uyandırır da selamdan uzaklaştırıyor, insanların türdeşliğiyle yüksek duvarların arkasına çekildiği siteler. Birbirini anlamayan milyonlar sürekli çatışırken süren yıkım ve imarın sesleri, bir şeyleri örtüyor, dağıtıyor, ayrıştırıp yalıtıyor. Mengüşoğlu, Şehir Yolunda Bir Şair Gezginde çözümünü nerede aramamız gerektiğine dair tespitlerde bulunuyor: “İnsanları tek tiplendiren eğitim modelinden vazgeçilmelidir. Her biri biricik yaratılmış bulunan insanları, nasıl birbirine benzetme çabası vahim sonuçlar doğuruyor ve insanı ortadan kaldırıp robotlar haline dönüştürüyorsa, şehirlere reva görülen tek tiplendirme de aynı faciayı ortaya çıkartmıştır.”

Öğrenmeye ve Selama Açıklığın Şehri, Bursa

Bir şehri çoğu zaman dış düşmanların değil aptal, cahil, duyarsız, tembel hemşerilerin kirletip, anlamsız ekler ve çıkartmalarla, dokusuna uymayan yapılarla ve işlerle işgal ettiğini hatırlamamızı istiyor Mengüşoğlu; en kötü ve tehlikeli tahribattır bu. Böylesine -bir süreliğine yerlileri tarafından gizlenen- bir akibete uğramış şehirlere biridir Harput. Hatıraların ve şiirlerin şehri, hiç unutulacak gibi değil ve Mengüşoğlu ona denk bulunduğu için Bursa'ya yerleşmeye karar vermiştir. Şehirle ilişkisi sahici, dostane olmalıdır ki bir söyleşiyi sürdürebilsin/ler. Bir şehir dokusunu bozmaya dönük müdahalelere rağmen nasıl ilham kaynağı olmaya devam edebilir? “Şirin bir intizamsızlık”: *Bursa Çarşısında Kervan Eğledim*'de yer alan bir yazısının başlığına uyarlayacak kadar yakın bulunduğu bu ifade, Besim Darkot'un Bursa üzerine bir metninden alınmıştır.

Mengüşoğlu, zaman içinde belediyelerin “gayri nizami, ufuksuz, vizyonsuz yerleşim çabaları”na göz yummalarının bu intizamsızlığı “şirin” olmaktan çıkartıp azaba dönüştürdüğünü dile getiriyor aynı yazıda ve Darkot'un metni üzerinden tartışmaya devam ediyor. Darkot'un, “İlk intibanın sihri, şehrin içine girilince de zail olmaz.” şeklindeki tespitini şöyle açıklıyor: “Yani seyyahın Bursa'ya gelirken uzaktan algıladığı muhteşem silüet, şehrin merkezine girildiğinde onu sükûtu hayale asla uğratmayacaktır. Peki, bugünkü seyyahlar bakımından düşünüldüğünde durum ne merkezdedir?” Mengüşoğlu seyyahın intibalarında “Kent Meydanı” AVM'sinin ve Doğanbey Konutları'nın Uludağ manzarasını ve Ulucami minaresini geri plana düşüren olumsuz etkisini hatırlatır.

İstanbul'un güzide semtlerinde geçen yılların ardından Bursa'ya taşınmasında her şeye rağmen varlığını hissettiren bu “şirin intizamsızlığın” payı büyük ve işte, kırk yıldır da bu şehirde yaşıyor. “Canından bir parça olduğu” sevgili annesi Fikriye Hanımefendi ve “canının bir parçası olan” sevgili oğlu Yasir bu topraklarda yatıyor. “İki kabrim bulunuyor bu şehirde ve artık kesinlikle yerlisiyim bu şehrin.” diye yazıyor yukarıda belirttiğim yazıda.

Bir şehirli olmak, kendisine kucak açan, her açıdan besleyen o şehre ne verebileceği üzerine sürekli düşünmeyi gerektirmez mi?

*Ben de şu Bursa'ya geldim geleli
Dokunursan ağlayacak halim var
Ömrümün çoğunu ona vereli
Bursalıyım, burada iki kabrim var
Ben de şu Bursa'ya ne diye geldim
Harput toprağından hediye geldim...*

Şimdilerde Bursa ve edebiyat dendiğinde evvela Metin Önal Mengüşoğlu'nun adı geliyor aklımıza, ancak orada yerleşip kalmadı düşünür olarak. Bir İpek Yolu şehrinde diğerine taşıdığı imgelerin düşüncelerini zamanının olgularıyla geliştirip yöneldi Anadolu şehirlerine. Kuşağından birçok edebiyatçının kendini korunaklı ortamlara çektiği dönemlerde ilden ile dolaşıp şimdi peşine düşmemiz gereken eksikler üzerine düşündüren konuşmalar yapıyor. Mengüşoğlu *Vahiy ve Sanat*'ta şu gerçekliği göstermeyi hedefliyor gibi gelir bana: Büyük sanatçılar rol yapmaz, eksiklerinin peşinde giderler. Eksik olan her zaman başka bir şeydir, dönemini layıkıyla anlamak ve yorumlamak için de bir öyle bakmalı meselelere bir de böyle. İpek Yolu kervanlarının henüz tamamını bilmediğimiz ama şairin sezdiği ne çok söz, ahenk, tat ve renk ve ne çok kaygı konusu onun yorumunda yeniden hayatıyet kazanıyor. Harput'ta çocukken yenilmiş yoğurdun tadıyla eşitlenen bir yoğurt tadı, hayran kılan bir selam ifadesi, şeftali bahçeleri, derin kuyulardan fişkırان sular... Kabirleri kalmıştı Harput'ta ve “eğer hayatı devam edecekse” Bursa'da yaşamayı öylesine istiyordu ki duası kabul oldu. Selamı unutmamış, hemen hemen tamamının dolmuş taksilere “selamünaleyküm” diye bindiği şehirdir Bursa.

Bir tekrardan bir taklitten ibaret olmayan sanat da aslında hayattan eksilen selamın peşinde değil midir? 60'ların kentsel dönüşüm geçiren New

York'unda güncel sanatçı için yaşlı bir insanı artık bütünsel olarak algılayamadığı caddeden karşıya geçirmek sanatsal bir performanstır. Resmi tarihlerin göstermediğini sanat gösteriyor, fakat bu gösterim tarihin karanlıklarında gözden kaybedilebiliyor da... Hani, selamı öğrenmişken, bu öğrenmenin bereketiyle yönelmişken yeryüzüne, ipek yüklü kervanların havzasında harami ve eşkıyalar nasıl oldu da hâkim oldu imgelere? Ressam abartıyor muydu, türküler yanılıyor muydu, şiir hayata yetişemedi mi? Elimize ulaşamayan ne çok açıklaması var tarihin!

Çıldırın tabiat, tekinsiz hayvanat hatta insanlık bahçesi... İpek Yolu'nun 15. yüzyıldaki bazı kesitlerini yansıtan Siyahkalem figürleri 20. yüzyılda Feriçayan'da daha mutedil çizgilerle oluştu; o çizgilerin daha taşkın halleri 19. yüzyılda Rosetti'de belirdi.

*Ve aklın ırmağı kurumuş suyu tükenmiş
benziyor gülünç bir asya sakallısına
çünkü şiir
o kötümserlik çığırkanı
çok oldu gümüş hançerini
toprağın altına gizleyeli
silahı şimdi kardeşim
asya'da son harami atlarının
düşen nallarından yontmalısın...*

Kötümser görünür şiir, olguları özünde göstermeden edemediği için, aslında sanat da öyle değil midir? Şair, dostlukla, *acı söyler*. Kaosun sebepleri bilinmeden onu anlamlı bir düzene dönüştürmek nasıl mümkün olabilir?

Bütün o bereketli zamanlara ne oldu, kurulmuş düşler gerçekte hangi büyük boşluklara karşılık geliyordu? Medine Gülgün şiiri, yarım bırakılanın yasına gömülmeye açık bir siyasal ortamda hala umut duyabilmenin sebeplerini düşündürür. Mengüşoğlu şiiri ise tarihte yanlış anlaşılmış olanı şimdiki zamanda yeni baştan üzerine almanın şevkini/cehdini öne sürer.

Düşüncenin Helal Kazançla Bağı

Harput'un, Elazığ'ın ve Malatya'nın ardından İstanbul'da yaşadı, *İstanbul Hikâyeleri*'ni yazdı Mengüşoğlu. Biz bu şehre ne yaptık, bir şehir kaybolurken neredeydik, bütün bu gerçekleşenler

kaçınılmaz işler miydi? İştihap de unuttuğumuz kayıplar, hayaletimsi insanlar, hatırlamaktan kaçındığımız faciaların kurbanları, Siyahkalem resimlerini yeniden getiriyor önümüze. Siyahkalem Mehmet Efendi üzerine çok net bilgilerden söz edemiyoruz bugün, oysa resimleri çok kapsayıcı bir çabanın ürünleri. İpek Yolu veya başka bereketli alanlarda, parçalanmalarla varlığı dağılmış alanlarda erişemediğimiz başka Siyahkalemler de olmalı. Herat'lı ressamın Maveraünnehir havzası için yaptığı tasvirler, ancak sanatçının sezdiği bir dönüm noktasına dair yığılmış endişelerin dışavurumudur. Sürekli hareket halindeki korkutucu figürlerin ellerini kollarını bağlayan prangalar gerçekte neyi anlatıyor? Bolluk bereket zamanlarını yaşamış havzalarda cirit atan devler ve cinler, çalgı çalan demonlar hangi ihmal ve istismarların zorunlu kıldığı büyük ve sarsıcı değişime karşılık geliyor?

Tahrip sadece savaşla gerçekleşmiyor, dilde bile isteye başgösteren yoksulluk göz göre göre dağılmaya götürüyor. Başka tecrübelerin kavramlarını ve etütlerini dönemler boyunca hiç sorgulamadan tepe tepe kullanıyor, sonra da bu kavram ve etütlerde varlığımıza dönük bir tehdit olduğunu öne sürüyoruz. Öyleyse niye kendi kavramlarımızı oluşturmuyor veya bu kavramlar zaten varsa kullanmıyoruz? "Düşünmek farzdır" diye hatırlatıyor Mengüşoğlu, bu hatırlatmayı ismine taşıdığı bir kitabında ve aslında bütün kitaplarında. Düşünmek aynı zamanda engin bir denizde sürekli kulaç atmak. Devinimin iki kaynağı, hafıza ve şimdiki zamanın bilinci.

Benim ve senin ipek yüklü kervanlarımız yok, ama kelimelerimiz, yüreğimiz, peşinde olduğumuz fikirler var. Nerede ilerliyorsa düşüncemiz orada olalım, nerede kilitleniyorsa dilimiz, sorgulayalım heveslerimizi. İstanbul'da severek yaşamış, *"İstanbul Hikâyeleri"*nde şehri adım adım keşfin ayrıntılarını konu edinmiş bir edibin yerleşmeyi sürdürme imkânları varken başka bir şehre taşınması olağan bir tercih değildir.

"Bursalı Olmak Uğruna" başlıklı yazısında, bir arkadaşının Ulucami'nin hemen altında yer alan sıra dükkânlardan birisindeki "İpek Ticaret" isimli dükkânında gerçekleşen buluşmaları, "İpek Yolumdan Bursa'ya, İpek Ticaret'ine ulaşmıştım" diye anlatıyor Mengüşoğlu, Bursa Çarşısında Kervan Eğledim kitabında. "Düşünme, tartışma, öğrenme ve okuma" ortamı aramakla helal kazanç birbirini gerektiriyor.

Önemli bir hasılası Kelime dergisi olan yerleşme çabasının yanı sıra, tamamı eksik gösterilen suni ipek iplik gramajı düzenine teslim olmayıp iplikleri gerçek gramajıyla satışa sunma faaliyetini de gerçekleştirdi Mengüşoğlu, ortağı Ahmet Gevaşlı ile daha sonra birçok firma onları takip ederek bu yanlışı düzeltti. Arabayatağı semtindeki kırka yakın işçinin çalıştığı atölyede hakiki ipeğin soyu tükendiğinden floş/viskos denilen suni ipektan “çamaşır ipeği” diye bilip kullandığımız nakış iplikleri üretiliyorlardı. Tülbent kenarlarına oya yapılan naylon masura imalatları da vardı. Ham iplik temin edip onu büküyor, büyük çileler haline getirip boyuyorlardı. Sonra da küçük çileler halinde çamaşır ipeğine dönüştürüyorlardı. 19. Yüzyılın başlarında gerçekleşen, sanatta modernitenin öne sürdüklerini tartışmak üzere şiiri hayatla buluşturmaya dönük “plastikleşme” hareketini getiriyor bütün bu girişimler: Ranciere’ye göre şaire artık bir hikâye veya kendi duygularını anlatmayı bıraktıran, böylelikle de yazının plastikliğini keşfettiren şey, “sanatsal olmayan” diye görüleni sanata dönüştüren -hiç de yalıtık olmayan- yüzeye yakınlığıdır. “Mübadele yüzeyi” göstergeleri formlara, formları eylemlere dönüştürür. “Son tahlilde ‘sanatsal olmayan’ hayatı kuran formlardan da ayrı değildir.”⁴

Üretilen malı taşıyıp satmak üzere şehirlerarası satışlara çıktıklarında yakın arkadaşları da yol arkadaşlığı için katılıyorlardı kervana. Kar fırtınası yüzünden geri döndükleri oldu, ucuz kurtuldukları bir kaza yaşadılar...

Ve her zaman, kervanın her hareketine ve molasına, selamlaşmaya ve sohbete karışırdı rahmetli Yasir’in adı. İstanbul’da 28 Şubat’ın hedef aldığı öğrencilerin gerçekleştirdiği en etkili eylemlerinden birine katıldıktan sonra polis şiddetine maruz kalmıştı Yasir. Çok iyi futbolcuymuş, dergi çıkarmaya hazırlanıyordu ve birdenbire halsiz düştüğü fark edilecekti.

Mengüşoğlu, Yasir’i için de daha fazla Bursalıdır artık. Yasir’i hatırlatan ne çok sahne vardır bu şehirde...

En büyük göçmen şehri Bursa ve Osmanlı ahali-sini bağrına basma özelliğiyle İstanbul dışında bütün şehirlerden daha fazla Osmanlıdır, Mengüşoğlu’na göre. Osmanlı ahali-sini buluşturan zengin söylemlerin yanı sıra mescitler ve kadim mahalleler kültürel sürekliliğin unsurları Emirsultan Camii ve benzeri camileri kuran ruh, dini, şekillerde gör-

4 Jacques Ranciere, *Kelimelerin Mekâmı-Mallarméden Broodthaers*, Çeviren: Elif Karakaya, Lemis Yayın, sf. 15, 2020

mez; şekilleri özgün kılan, dini hayati kılan yorum ve atımlardır.

Mahler’in sözünü hatırlatır benzeri yorumlar: “Gelenek küllere tapmak değil, ateşi korumaktır.” Bursa üzerine kitaplar yazarak bu şehrin bir Avrupa kenti markasına boğulmak istenmesine itiraz eder Mengüşoğlu. Bursa bütün cazibesıyla dünyayı unutturacak bir şehir gibi gelir; bunu Mehmet Said Çekmegil’den de duymuştur. Bursa’da yaşasa da – her şeye rağmen- Harputludur hâlâ, bu konuda direnir, hatırlamayı unutmak istemediği için.⁵

“Her şeye rağmen”deki vurgu ne çok söyler... “Her şey” bir açıdan “Harput”tur ve Bursa ise tıpkı aile gibi kucak açıp taşıyabilir. “Her şey” aynı zamanda Yasir’dir ve Yasir de babasının yası tutulmayanların yası açısından neşesini korumasını isterdi. Hatırdan çıkarılamayacak bu istek nedeniyle de Bursa’ya verebilecekleri üzerine düşünürken ıhlamur çiçeği mevsimini kaçırmamaya çalışır, çınara haksızlık etmek istemez, kestaneyi asla unutmaz. Bursa’nın lodosunda uyuşukluğa karşı dinamizm aşıl原因an uğultudaki sözleri seçmektedir. “Bu şehrin yerlisi olmaya, hemşehrisi olmaya geldim” diye yazar. Gelgelelim onun şehir zevkinde Selçuklu veya Artuklu karakteri ağırlık kazanmaktadır.

Bir şehrin diğerine hediyesi, o bildiğimiz kadim cömertlik, inceli kalınlı bağlarda gerçekleşen etkileşimlerle bir bütünlük kültürü oluşturur, medeniyeti beslerdi. Bir İpek Yolu şehri diğerine bir kelime, bir İpek Yolu şehri sanatçısı bir başka şehrin sanatkârına bir soru zinciri gönderirdi. Ticari faaliyete estetik bir ifade kazandıran kültürel ağ, emeğin hakkını gözeterek hayatini korurdu. Zarafet, her türlü mahrumiyete rağmen çarpılmayan kendilik, her türlü baskıya karşılık yitirilmeyen iyi özün ısıltısıdır ne de olsa, bin kez prova edilmiş görünümler değil.

*Cihan Aktaş’ın, *Esenler Prof. Dr. Saadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi tarafından Doç. Dr. Aynur Atmaca Can, Dr. Nurettin Nebati ve Dr. Funda Budak’ın yürütücülüğüyle hazırlanan “Şehir Yol Estetik: Bursa ile Tebriz” için yazdığı “İpek Yolu Hüneri: Bir Bursa Bir Tebriz” yazısından bir bölüm. Yazar bu yazıda Tebriz bağlamında da Azerbaycanlı şair Medine Gülgün’ün hayatı ve eserlerini konu ediyor.*

5 “Hatırlamayı unutmak”, Caryl Bertram tarafından Türkiye Cumhuriyeti şehirciliği ve mimarisinde bir amnezi hali eseri olarak ifade edilir. Amnezi: Tıp dilinde belirli bir zaman dilimini kapsayan bir hafıza kaybını anlatmak için kullanılır. Caryl Bertram, Türk Evini Hayal Etmek, Çeviren: Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, 2012. s. 307.

